

apostolové a po řadu let i prvotní církev. Di Sante, který vychází z pozitivního hodnocení judaismu jako takového, nikoli judaismu křesťansky interpretovaného, aby ho dokázal vůbec vyložit, musí přijmout ovšem i jeho metodické premisy a odvodit z nich důsledně také závěry. Základní postoj autorův je hermeneutický: stále jde o význam. Abychom však mohli připustit způsob židovské exegeze, uznat její oprávněnost (jakkoli působí z „evropského“ hlediska často bizarně a svévolně), musíme pochopit, že nevychází z racionální argumentace, ale ze zralé duchovní zkušenosti. Tato formulace, stejně jako sympatie pro existenciální, nikoli historicko-kritické nebo filologické interpretace, ukazuje, že autor zásadním způsobem překonal rozpor mezi křesťansky a židovsky podmíněnými postoji, a navíc přesvědčivým způsobem prokazuje, že existenciální hodnoty, vyjádřené v židovské modlitbě, žijí (dále) i v křesťanské bohoslužbě, aniž by si toho křesťané byli vědomi.

Často omílané tvrzení rozdílu mezi židovstvím zatíženým „břemenem zákona“ a křesťanstvím „svobodným od zákona“ se ukazuje jakožto neoprávněné, pochopíme-li základní postoj radostné pokory zbožného Žida vůči Bohu a tóře. Jsme nepatrní, všechno získáváme darem a můžeme pouze říci: Bůh je svatý. Díky daru poznání odhalujeme pravdu, a to nás vede postupně ke konformitě s tórou a službě Bohu. Není tady rozpor mezi tíživou povinností a uvolněnou radostí, naopak, je to výraz navýsost integrované lidské existence. Principy morálky nám nejsou předloženy jako zákonný kodex, který musíme pod sankcemi plnit, ale vyplývají ze svatosti, posvěcení života, z přístupu k základům Času, z ontologické plnosti počátků.

Stejně jako židovství nezničilo materiální bázi slavností a svátků, které převzalo odjinud a přeznačilo je, resp. „historizovalo“, tak ani křesťanství nemůže zavrhnout význam židovských slavností nebo modliteb, které leží v základu jeho vlastního liturgického systému. Jak říká Di Sante, může tento význam pouze převzít a radikalizovat. Jak? V autorově odpovědi na tuto otázku zaznívá disharmonický tón, který ruší jinak až exaltovanou spřízněnost s duchem judaismu a celkově naladěný knižní: „Zahrada Eden (tzn. náš současný svět v Božím plánu) kvete a

vydává své plody pouze tam, kde lidské bytosti žijí svůj život s Ježíšem a jako Ježíš, Mesiáš a syn Boží.“

MILAN LYČKA

Luther H. Martin, Hellenistic Religions. An Introduction.

New York, Oxford University Press
1987, 170 p.

Luther H. Martin, profesor religionistiky a vedoucí katedry religionistiky na univerzitě ve Vermontu, k jehož hlavnímu pracovnímu zaměření patří kromě obecně metodologických problémů religionistiky problematika antických, zvláště pak helénistických náboženství a kultů, vzniku křesťanství a jeho vztahu k antickému světu, svou knihu označuje za „pokus pochopit jako koherentní systém myšlení to množství skutečností, které je obvykle zahrnováno pod označení helénistická náboženství“.

Z historického hlediska je pojem „helénistické náboženství“ používán k označení náboženských forem a praktik mnoha národů, které obývaly rozsáhlá území zahrnutá do impéria Alexandra Velikého. Autor v historickém úvodu zdůrazňuje jako jedno ze základních metodologických hledisek v přístupu k helénistickým náboženstvím nutnost časového posunu trvání helénismu v kulturní historii v podstatě až do doby oficiálního přijetí a legitimace křesťanství, tedy do závěru 4. století. Celkově je helénistický svět charakterizován Ptolemaiovským chápáním univerza a jeho architekturou kosmu, která spolu s novou mezinárodně-politickou topografií definovala hierarchický i horizontální rámec helénistického světového systému a strukturovala tím jeho náboženské formy.

Autor se také zabývá vymezením pojmu „synkretismus“, který je konvenčně přijímán jako hlavní charakteristický rys helénistického náboženství. Dochází k závěru, že synkretismus nemůže být chápán pouze jako odraz politického internacionalismu, ale jako určité koherentní soustavy vztahů, které musí být popsány spíše v jejich systematických jednotlivostech, než jako pouhá kulturní směsice

vzešlá z historické souhry okolností.

Systém helénistických náboženství je zkoumán na třech klíčových pojmech - *pietas*, *mysterium* a *gnosis*, přičemž jsou kladeny otázky po jejich charakteristických formách a projevech, jejich odlišnostech a vztahu a po jejich místě v helénistickém systému náboženského myšlení.

Jako východisko pro charakteristiku každodenního života v helénistickém světě je zkoumán Apuleiových Proměn. Vesmírný svět Apuleiův je utvářen mytologickým přesunem posvátného mimo pozemský svět a vrtkavostí helénistické existence vůbec. Vláda Tyché/Fortuny s její dvojakou tváří ovlivnila strukturu náboženských formací (je vnímána jako individualismus bez instrukcí). Spolu s hlubokým pocitem odcizení je možné ji označit za základ helénistické existence; konsekventně tedy pouze spasilský typ bohyně může ovlivnit transformaci existence tím, že nabízí náboženskou alternativu nebezpečnému a chaotickému světu. Právě Apleiův román popisuje život v takto dvojakém světě, a to jako bezcílné putování mezi různými alternativami existence. Helénistické mytické, magické a mysterijní vztahy k rozmarňé vládě Tyché/Fortuny slouží vhodné jako úvod do labyrintu helénistického náboženského synkretismu.

Reakce na existenciální problémy nově uspořádaného světa je pochopitelně patrna také ve filozofii, a to především v epikurejské a stoické, jimž autor rovněž věnuje pozornost a zamýšlí se i nad vztahem filozofie a náboženství v helénistickém světě.

Helénistická zbožnost je v rámci tohoto systému charakterizována jako určitý přístup k řádu věcí, ačkoli původní lokalizovaná místa tohoto řádu byla přesunuta a univerzalizována. Jako nejrozsáhlejší příklad helénistické zbožnosti uvádí autor různé věštbé úkony, které - dle jeho názoru - spolu s Ptolemaiovskou strukturou kosmu vytvářejí podmínky pro pozdější rozšíření kultu epifanií.

Dalším charakteristickým rysem tohoto období je oživení zájmu o starobylé chthonické mysterijní kulty, které způsobilo také jejich transformaci a univerzalizaci. Kult epifanií byl schopen překlenout kosmickou propast a překonat separaci lidí od bohů. Prostřednictvím iniciačních obřadů byla problematická podstata existence transformována

v existenci ovládanou bohyní v podobě „pravé Fortuny“. Lidový mýtus o božstvu se transformoval v mysterijní gnózi. Výrazným rysem těchto mystérií byl způsob zasvěcení, které bylo jak dobrovolné, tak individuální. Podrobněji jsou rozvedena mystéria eleusinská a Isidina jako nejtýpější. Isis a Déméter jsou typy univerzální bohyně, jejíž neomezená vláda v helénistickém světě může být dokreslena uvedením dalších příkladů tohoto typu - syrské bohyně Atargatis (Astarte) nebo frýzské Kybelé. Tyto bohyně byly sympaticky spojeny jedna s druhou díky tomu, že vytvářejí společnou antitezi vládě Tyché/Fortuny.

Další kapitola je věnována přízpusobování tradiční zbožnosti a novému formování helénistických kultů (Dionýsos, Jahve) i vytváření nových kultů a náboženství, jako je mithraismus a křesťanství. Judaismus a židovskou tradici s její teologickou spekulací o Sofii uvádí autor jako další význačnou tendenci dokreslující suverenitu „feminního principu“ v helénistickém náboženském systému. I přes tuto skutečnost je však pozdní antika charakterizována „maskulinizací“, a tento posun k pozdně helénistické maskulinní struktuře (návrat k patriarchálnímu judaismu, orfismus a kult Dionýsa) představoval strukturální posun po celém helénistickém světě. Maskulinní systémy vykoupení se posléze staly obecně přijímanou realitou.

Příkladem nově vytvořeného kultu s iniciacemi zaměřeného na překonání výkyvů vnějškově chaotického světa je mithraismus, který se definoval již zcela na základě pojmů helénistických kosmologických struktur a představuje systematické zamítnutí nebo potlačení „feminního principu“.

Křesťanství - další náboženství, které vzniká v této době, uvádí autor jako jednu z náboženských alternativ, která v kontrastu k mithraismu byla kosmopolitnější a její demokratický univerzalizmus nabízel nejen beztrždní vízi světa, ale současně také kompromis mezi světem přetvářejícími mystérii a svět popírajícími gnostiky.

V průběhu vývoje byl helénistický soteriologický systém nahrazen pozdějším helénistickým systémem transcendentního a vykupitelského činitele, antitetického vůči hmotě, ale sympatického s duší. Ten byl charakteristický pro gnostická pojednání a gnosticismus sám se artikuloval prostřed-

nictvím existujících náboženství a filozofické tradice bez jakéhokoli autoritativního kánonu nebo organizované církve. Gnostické myšlení vyjadřovalo - dle mínění autora - smělou výzvu názoru, že lidská existence je ovládána materiálním světem, který je univerzálně ovládnut osudem, a představovalo kompletní přehodnocení a zvrát v systému helénistického myšlení. Zatímco feminní princip byl mytologizován, maskulinní typy transcendentna se rozšířily jako určitá reakce, a tím současně i jako výzva jeho nadvlády, která byla postupně stále více chápána negativně.

Pod zorným úhlem těchto závěrů pak autor diskutuje problém vlivu pozdně helénistického náboženství na křesťanství a stálou konfrontaci vývoje náboženství s rovinou sociální se mu zdařilo poskytnout vyvážený obraz celého komplexu helénistických náboženství včetně křesťanství jako jedné z tehdy existujících náboženských alternativ. Ve snaze o postžení obecných rysů celého náboženského systému helénismu je třeba také spatřovat hlavní přínos této publikace, nikoli ve výkladu jednotlivých složek tohoto systému.

Kniha L. H. Martina by se tak mohla stát podnětem k další diskusi nejen o helénistických náboženstvích a jejich vztahu ke vznikajícímu křesťanství, ale také o tom, nakolik je např. v souvislosti s helénistickým náboženským systémem možné zcela pominout takové aspekty, jako je představa spojená se slunečními božstvy, či pokusy o vytvoření státního náboženství, které dotvářejí charakter helénistické epochy, ale i o místě křesťanského náboženství v systému antické kultury.

K formální stránce této publikace jen na okraj - kniha je vybavena výběrovou bibliografií, která je tematicky členěna a je uváděna přímo za jednotlivými kapitolami. Obsahuje novější tituly sekundární literatury a vzhledem k tomu, že je kniha určena především studentům, uvádí téměř výhradně anglosaskou produkci s ohledem na její dostupnost a ze stejných důvodů odkazuje na anglické překlady pramenů. Způsob práce s nimi i formální členění celé práce svědčí však o velmi dobré erudici autorově.

IVA DOLEŽALOVÁ

Hans Küng, *Das Judentum (Die religiöse Situation der Zeit)*.

Verlag Piper, München 1991, 905 s.

Na podzim roku 1990, v době, kdy stále pevnější oporu získávalo přesvědčení, že zlom a zvrát ve vývoji států východní Evropy má mnohem širší kontext, než pouhou záměnu politických režimů a hospodářského systému, a že je pravděpodobně jedním z důležitých projevů celkové změny paradigmatu evropské kultury, předobrazem a současně průvodním znakem jakéhosi konce jedné epochy a počátkem něčeho nového a neodzkoušeného, publikoval tübingenský katolický teolog Hans Küng práci „Projekt Weltethos“, kterou vědomě prohlásil za programový spis pro přelomový čas. Světový étos (Projekt) byl již meztím přeložen do češtiny, takže čtenář má dobrou příležitost nejen seznámit se s prací autora světového jména, jehož díla byla povětšinou u nás nedostupná, a posoudit pevnost Küngových východisek, jakož i flexibilitu jeho námětů pro lidské soužití, pro mír mezi národy a pro mír mezi náboženstvími. Může nadto zjistit, že Světový étos (Projekt) je natolik programovým spisem, nakolik je metodologickým vstupem do problematiky podstatně kontextuálnějši: Autor ho buduje jako sumu předpokladů, základních motivů a zdůvodněné analýzy náboženské situace doby. Nikoli náboženské situace vznikající Evropy, balancující na tenounké niti mezi prostorem pro nutné zamyšlení, rekapitulaci a zduchovnění, a prostorem pro masivní vnitřní rechristianizační misii. Nikoli náboženské situace arabského světa, zmítaného dobře pochopitelnými silami odporu k d'áblu evropské moderny a silami, jejichž útočištěm je pevnost nediferencovaných fundamentů náboženské víry. Jde právě o náboženskou situaci doby, kterou tvoří jedno i druhé, jde o diferencovaný globální přehled stavu a perspektiv světových náboženství, s nimiž lidstvo překračuje práh starého, aniž by dokázalo přesněji vytušit kontury nového, doby, která je mu společná se všemi konstantami i proměnnými a v té míře, v jaké o ní musíme mluvit v kategoriích nevyhnutelné interdependence.